

УДК 316.344+323.27

О.Резнік,
доктор соціологічних наук

СТРУКТУРНІ ВИМІРИ УЧАСТІ В ПОМАРАНЧЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ ТА РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

У статті порівнюються структурні виміри участі у двох українських революціях – Помаранчевій революції 2004 р. і Революції гідності 2013–2014 рр. Спільною рисою обох протестних виступів стали освіта, регіональна належність, мовні практики та зовнішньополітичні пріоритети активістів. Певні відмінності виявлені за показниками віку та типу поселення.

В статье сравниваются структурные измерения участия в двух украинских революциях – Оранжевой революции 2004 г. и Революции достоинства 2013–2014 гг. Общей чертой обоих протестных выступлений являются образование, региональная принадлежность, языковые практики и внешнеполитические приоритеты активистов. Определенные различия выявлены по показателям возраста и типа поселения.

The paper compares structural dimensions of participation in the two Ukrainian revolutions, such as the Orange Revolution in 2004 and the Revolution of Dignity in 2013/2014. The common features for both protests were educational attainment, regional affiliation, language practices and foreign policy priorities of activists. Certain differences in the age of participants and settlement structure were revealed.

Ключові слова: *участь у протестних діях, Помаранчева революція, Революція гідності.*

Ключевые слова: *участие в протестных действиях, Оранжевая революция, Революция достоинства.*

Keywords: *participation in protest actions, the Orange Revolution, the Revolution of Dignity.*

Два масштабні протестні рухи у суспільстві за десять років, один з яких завершився кровопролиттям, потребують, наскільки це можливо, неупередженого погляду. Прагнення значної частини населення змінити політичний режим пояснюється її зрослими потребами реалізувати свої прагнення, натомість політична система двічі не змогла каналізувати ці прагнення конвенційним шляхом. Існує потреба порівняти соціальні характеристики учасників Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності (Євромайдану) кінця 2013 – початку 2014 рр. Зазвичай революцію визначають як радикальну (як правило, насильницьку) зміну політичного устрою, яка призводить до радикальних перетворень самих правил політичної гри, символів та основ легітимності та поєднується з новим баченням політичного і соціального порядку. Існує розрізнення революцій на соціальні і політичні, коли соціальну революцію розглядають як глибинну трансформацію корінних структур суспільства, тоді як політичну – як швидку поверхову зміну можновладців шляхом радикальних дій. Оскільки потрібен час для зваженого аналізу цих соціально-політичних феноменів, а саме для остаточного з'ясування наслідків Євромайдану та чи були, власне, ці події революцією у соціальному розумінні, ми обмежимося політичною складовою.

У науковій літературі існують кілька типів революційних ситуацій як сукупностей соціально-економічних і політичних передумов, що викликають революції. Одні дослідження розглядають умови, що визначаються структурами, інші – соціопсихологічні передумови революцій, треті – специфічні історичні причини. Зрештою революціям передують інституційні зміни, які можна визначити як поступову зміну правил, неофіційних обмежень, характеру та ефективності дотримання правил. Виникнення революцій зумовлюється низкою причин, а саме: боротьбою між елітами та між класами; становленням нових соціальних груп і економічних сил, обмежених у доступі до влади; ослабленням режимів внаслідок соціальних конфліктів, економічної нестабільності та негативного впливу міжна-

родних чинників. Породження цих причин можливе за специфічних історичних умов, а саме у періоди модернізації, коли авторитарні режими постають перед протиріччями, які були пов'язані з їх власною легітимністю й політикою, і зіштовхуються з посиленням нових соціальних верств.

Структурний підхід до пояснення масових протестних дій зосереджений на соціальних розколах, які виникають внаслідок суперечностей між інтересами великих груп людей, спричинених соціальною стратифікацією за різними ознаками. Теорія соціальних розколів (С.Ліпсет і С.Роқан) виходить з того, що політична поведінка людей зумовлена не свідомими політичними преференціями, а належністю до великих соціальних груп, що утворилися внаслідок різних відмінностей чи навіть соціальних конфліктів. Ці відмінності, зокрема у Західній Європі, виникли в результаті модернізаційних процесів, які розмежували центр і периферію, державу і церкву, місто і село, власників і найманих працівників. Свого часу інституціоналізовані розмежування створили певну структуру політичних преференцій громадян [1]. Тобто детермінація політичної поведінки зумовлена проявом солідарності та ідентифікації із групою. Вчені також звертають увагу на існування нових “розмежувань”, “розколів”, “поділів”, “відмінностей”. Утворювані на цих підставах групи також можуть бути релігійними, етнічними, мовними, міграційними, регіональними, поселенськими та класовими. Соціальні розколи можуть бути спровоковані також іншими соціокультурними вимірами, зокрема геополітичними, історичними та ін.

У слабоінтегрованих, неоднорідних суспільствах доступ різних соціальних груп до обмежених матеріальних і культурних ресурсів створює конфліктну ситуацію. Історія засвідчила чимало прикладів, коли структурні розмежування набували статусу першорядних чинників різного роду соціальних конфліктів, громадянських війн, повстань тощо. Зокрема, на відміну від країн Західної Європи, у Центральній та Східній Європі формування сучасних

націй та інституціоналізація політичних систем відбувалися через націоналізм. У таких багатонаціональних суспільствах, де етнокультурні розбіжності були інституціоналізовані місцевими урядами, елітами, зокрема на Балканах і на території колишнього Радянського Союзу, мобілізація соціальних рухів, які переросли у конфлікти, відбувалася через етнічні, мовні та релігійні причини. Але й у західноєвропейських суспільствах, де існують вагомі етнічні чи релігійні меншини, часом спалахують конфлікти (Північна Ірландія, Країна Басків, Бельгія). Поширення міграційних проблем, загроза тероризму зумовлюють нові соціальні розколи, коли загострення етнічного, расового, релігійного чи мовного чинників можуть стати вирішальними у протестних діях.

Тому події кінця 2004 р. та 2013–2014 рр., а саме масову мобілізацію, повстання, яке вилилося відповідно у Помаранчеву революцію та Євромайдан (Революцію гідності), спробуємо пояснити певними структурними конфігураціями. Йдеться про соціально-демографічні характеристики учасників протестних дій, їхні етнокультурні і зовнішньополітичні преференції.

Частки протестуючих в обох Майданах є в цілому співмірними: участь в акціях протесту в період Помаранчевої революції зазначило 20%, у період Революції гідності – 17,1%. Втім, треба розуміти, що події листопада–грудня 2004 р. не були такими тривалими та драматичними, як події на Євромайдані. Помаранчева революція була насамперед протестом проти фальсифікації президентських виборів і персоніфікована на певному кандидаті в президенти. “Помаранчеві” протести були поширеними по всій країні, не тільки у столиці. Про це свідчить насамперед порівняння характеру залученості в протестні дії (табл. 1). Водночас тривалість Євромайдану вимагала більшої матеріальної підтримки, тому, порівняно з Помаранчевою революцією, майже вдвічі зросла кількість тих, хто допомагав мітингувальникам (продуктами, речами, грошима тощо).

Порівняння структурних вимірів участі у протестних діях на обох Майданах дають змогу виокремити спільні

Таблиця 1

**Участь населення України
в Помаранчевій революції і Революції гідності (%)**

Зміст залученості в протестні акції	2005	2014
	Чи брали Ви участь в акціях протесту в період Помаранчевої революції?	Чи брали Ви участь в акціях протесту проти влади в грудні 2013–лютому 2014 р.?
Брав участь в акціях у Києві	4,8	4,2
Брав участь в акціях в іншому місті	12,8	5,3
Допомагав мітингувальникам (продуктами, речами, грошима тощо)	5,2	9,4
Не брав участі	79,0	82,1
Не відповіли	0,3	0,9

та відмінні тенденції, зіставляючи частки учасників протестних акцій серед аналізованих соціальних груп (табл. 2). Результати двох досліджень треба аналізувати, насамперед зіставляючи диференціацію за певним показником із загальнонаціональним показником участі у протестних діях (останній рядок таблиці), а вже потім потрібно порівнювати аналогічні розподіли у випадку іншого майдану.

Отже, спільними рисами учасників обох Майданів є дещо більша залученість у протестні дії чоловіків, ніж жінок. Утім, це не применшує ролі дівчат і жінок, частка яких є чималою за умов постійної небезпеки силового розгону протестних акцій. Відтворюваним чинником також виявився рівень освіти громадянських активістів: як на “помаранчевому” Майдані, так і на Євромайдані переважали люди з обома ступенями вищої освіти. Водночас помітно, що серед активістів Майдану 2004 р. домінували люди з першим ступенем вищої освіти (бакалавр). Тобто здебільшого це були чинні на той час студенти. Тоді як на Євромайдані частки людей з першим ступенем вищої освіти та людей з повною вищою освітою загалом виявилися однаковими. Тобто в цьому випадку йдеться про більш широку залученість до протесту освічених верств населення.

Таблиця 2
Структурні виміри участі у Помаранчевій революції
та Революції гідності (%)

<i>Структурні виміри</i>	2005	2014
<i>Стать</i>		
Чоловіча	25,9	20,4
Жіноча	16,9	14,6
<i>Вікові групи</i>		
18–29	28,8	20,5
30–39	22,1	16,0
40–49	21,1	26,2
50–59	21,1	15,8
60+	12,9	11,3
<i>Освіта</i>		
Початкова, неповна середня	14,4	11,8
Середня загальна	23,9	16,3
Середня спеціальна (технікум, училище коледж)	22,2	15,8
Перший ступінь вищої освіти (бакалавр)	34,1	18,9
Повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)	28,7	21,8
<i>Статус зайнятості</i>		
Роботодавець (власник, який використовує найману працю інших)	47,4	27,6
Самозайнятий (індивідуальна трудова діяльність, вільна професія)	28,4	32,6
Найманий працівник	23,1	17,6
У даний час не працює	16,9	13,2
<i>Тип населеного пункту</i>		
Місто з населенням понад 1 млн осіб	18,4	23,5
Місто з населенням від 251 тис. до 1 млн осіб	17,8	15,8
Місто з населенням від 21 тис. до 250 тис. осіб	22,4	11,8
Місто з населенням менше 20 тис. осіб та СМТ	44,4	20,3
Село	21,6	17,4
<i>Регіон</i>		
м. Київ	35,6	42,9
Північний (Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська області)	26,8	19,3
Північно-Західний (Волинська, Рівненська, Хмельницька області)	32,8	25,0
Західний (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області)	65,9	52,5

Розділ перший

Продовження таблиці 2

<i>Структурні виміри</i>	2005	2014
Південно-Західний (Закарпатська, Чернівецька області)	38,6	12,5
Центральний (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області)	17,8	11,4
Східний (Донецька, Луганська області)	6,3	2,2
Південно-Східний (Харківська, Дніпропетровська, Запорізька області)	8,0	5,7
Південний (Миколаївська, Одеська, Херсонська області)	6,7	6,2
АР Крим	0,0	–
<i>Національність (етнічне походження)</i>		
Українець	24,1	18,5
Росіянин	8,4	4,5
<i>Мова спілкування у сім'ї</i>		
Переважно українською	34,2	27,2
Переважно російською	9,0	6,7
І українською, і російською, залежно від обставин	14,9	13,4
<i>Прихильники ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі</i>	9,3	2,5
<i>Прихильники вступу України до Європейського Союзу</i>	30,3	28,2
<i>Мовне питання</i>		
Прихильники надання російській мові статусу офіційної	10,0	5,3
Противники надання російській мові статусу офіційної	38,4	28,3
Участь у протестних діях загалом по Україні	20,9	17,1

Домінування політичної підсистеми над усіма іншими соціальними інститутами (включно з економікою) в інституціональній макроструктурі українського суспільства та поява верстви підприємців, які мусили перебувати у тіні, породило протиріччя. Активну підтримку обох Майданів з боку роботодавців та самозайнятих, для яких головними спонукальними чинниками протесту були прагнення свободи економічної діяльності та лібералізації економіки, спричинило відчуття небезпеки для власного бізнесу, з огляду на загрозу поглинання його кримінальним капіталом. Водночас досвід участі у приватизації надав цій групі

навичок прораховування ризиків та наслідків активних дій у пострадянській економіці, що, безумовно, можна вважати цінним соціальним ресурсом. Якщо внесок молоді був найбільшим у формі безпосередньої участі в акціях протесту, то матеріальна і фінансова допомога була найвідчутнішою з боку підприємців. У Помаранчевій революції вирішальною стала залученість роботодавців, особливо регіональних, натомість під час Революції гідності децю більшу присутність засвідчили самозайняті, які, крім матеріальних ресурсів, володіли часом для перебування на майданах.

Спільним є також виокремлення регіонального розмежування з його етнокультурними особливостями. В обох випадках більша участь протестувальників зафіксована серед мешканців столиці, Західно-Центрального макрорегіону, менша – Південно-Східного макрорегіону. Ця регіональна поляризація збігається з тією, яка найбільш яскраво проявилася на президентських виборах 2004 р. та збереглася і на наступних парламентських та президентських виборах. Утім, представлений у таблиці більш детальний регіональний розподіл засвідчив, що з Центрального (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області) та Південно-Західного регіону (Закарпатська і Чернівецька області), на відміну від Помаранчевої революції, кількість протестувальників була меншою від загальнонаціональної. Привертає до себе увагу той факт, що кількість киян у протестах на Євромайдані збільшилася порівняно з Майданом 2004 р.

Також в обох випадках відтворилися протестні розподіли по інших етнокультурних та геополітичних розмежуваннях. Частка протестувальників виявилася суттєво більшою серед етнічних українців, ніж серед етнічних росіян; серед тих, хто спілкується вдома лише українською, ніж серед тих, хто спілкується лише російською чи й українською, і російською, залежно від обставин; серед прихильників вступу України до Європейського Союзу, ніж серед прихильників ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі; серед противників надання російській мові

статусу офіційної, ніж серед прихильників цієї ідеї. Це дає підстави розглядати обидві революції як наслідок етнополітичного процесу в суспільстві, коли окремі соціальні групи були не згодні з політикою уряду.

Відмінними є вікові та поселенські розподіли. Десять років тому більшою кількістю протестувальників вирізнялася вікова група 18–19 років. Найменше було активістів серед найстарших людей – віком 60 і більше. У решті вікових когорт кількість протестувальників була близькою до загальнонаціональної. Ще напередодні Помаранчевої революції сформувалася молодіжна верства, яка за своїм світоглядом, ступенем освіченості та опануванням українського символічного універсуму вже суттєво відрізнялася від інших вікових груп, соціалізація яких проходила здебільшого у радянські роки. Натомість на Євромайдані вирізняються дві вікові когорти – група віком 18–29 років і, особливо, вікова група 40–49 років. Можна припустити, що активність перших пояснюється широкою присутністю серед них студентів, які традиційно є лояльними до протестів. Серед сорокарічних протестна активність пояснюється тим, що у цьому віці вже є певні кар’єрні здобутки, тому актуалізація громадянських потреб зумовила їхню підтримку антиурядових виступів. Натомість для тридцятирічних першочерговими є кар’єрні прагнення, відтак тривалий характер акції не давав змоги повністю залучитися до протестів.

Певні відмінності спостерігаються в поселенському розподілі участі у протестних акціях. Якщо у 2004 р. найбільше протестувальників виявилось серед мешканців малих міст, то у подіях 2013–2014 рр. дещо більше активістів зафіксовано серед мешканців найбільших міст з населенням понад 1 млн осіб. На відміну від подій десятирічної давнини, проєвропейські масові мітинги проходили також у південних і східних містах – у Дніпропетровську, Запоріжжі, Одесі, Харкові, Донецьку, Херсоні, Миколаєві та ін. Саме молодий, освічений середній прошарок найбільших університетських міст, який історично є рушієм модернізації суспільства, став соціальною базою повстання.

Отже, структурні виміри участі населення у Помаранчевій революції та Революції гідності продемонстрували як подібність, так і відмінність цих протестних феноменів. Помаранчева революція була наслідком масового сумніву у проголошених ЦВК результатах президентських виборів, який призвів до соціально-політичного вибуху. Натомість драматичні події громадянської активізації в Україні впродовж листопада 2013 р. – лютого 2014 р. були спричинені відмовою Президента та Уряду України підписати договір про асоціацію з ЄС. Ці заворушення були першими революційними протестами на пострадянському просторі, не пов'язаними безпосередньо з виборами. Подальше загострення протистояння між протестувальниками та владою виокремили традиційні регіональні та етнокультурні розмежування у ставленні як до геополітичної перспективи, так і до чинної влади, коли громадянська активізація мала більше поширення серед україномовних мешканців Заходу та Центру країни.

Таким чином, двічі за десять років певна соціальна спільнота з означеними соціально-демографічними характеристиками, чітко артикульованими зовнішньополітичними та етнокультурними інтересами і потребами повстає і зміщає політичний режим. Очевидно, що чинний на тоді соціально-політичний порядок, а це система функціонування влади, соціальне забезпечення, шлях розвитку країни, етнополітика, був нестерпний для цієї спільноти. З часів проголошення незалежності в Україні не простежуються серйозні випадки етнічної дискримінації та відсутнє соціальне розшарування за етнічною ознакою. Водночас соціологічні дослідження свідчать, що титульному етносові країни, порівняно з іншими етносами, притаманна більша домінантність етнічності [2]. Це пояснюється тим, що етнічні українці, незважаючи на свою "титульність", досі відчують загрозу розчинення. Інтенсивність переживання етнічності, зафіксована серед представників українського етносу, опосередковано залежить від міри функціонування української мови. З одного боку, російська мова зберігає свій потужний потенціал завдяки значній кількості носіїв,

сталій традиції, а також сучасному розвитку друкованих та електронних ЗМІ, а з другого – державний статус української надає їй перспективу поширення, оскільки володіння нею впливає на здатність виконувати професійні обов'язки в межах державної чи громадської діяльності, що є важливою умовою підвищення власного соціального статусу, а отже, зберігається своєрідний мовний баланс, що сприяє стабільності. Порушення цього балансу в бік зростання статусу російської мови викликає рішучий спротив активної частини суспільства.

Відчутна залученість у протестні дії роботодавців та самозайнятих засвідчила їхню відповідальність, високий рівень солідарності та згуртованість у критичних ситуаціях. Вони виступали не тільки як джерело матеріальної підтримки, а були найоперативнішою та найорганізованішою силою у протистоянні з владою. Феномен масових протестних рухів показав становлення й іншої верстви населення, яка вже не хотіла пасивно спостерігати за політичними процесами в країні, – молодого покоління, соціалізація якого відбулася вже в посттоталітарний період. Ця вікова когорта вже не мала того соціального досвіду, який би схиляв до орієнтації на реставрацію тоталітарних процесів. І хоча й інші верстви населення також були залучені в активні протестні дії, саме позиція двох вище згаданих груп населення (підприємців і молоді) була в обох випадках вирішальною. Залученість у протестні дії представників середніх верств та молодих, освічених представників великих міст свідчить про наявність вагомого модернізаційного потенціалу українського суспільства.

Література

1. *Lipset S.M. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments / S.M.Lipset, S.Rokkan // Consensus and Conflict: Essays in Political Sociology. – New Brunswick : Transaction Publishers, 1985. – P. 113–186.*